

ज्ञानदीप लावू जगी

पुणे नगर वाचन मंदिर

स्थापना : ७ फेब्रुवारी १८४८

email : pnvm1848@gmail.com

www.punenagarvachan.org

पुस्तकाचे नाव : श्रीशारदादूतिका

लेखक : दत्तात्रेय अनंत आपटे

प्रकाशक : दत्तात्रेय अनंत आपटे

प्रकाशन वर्ष : १९१३

मूल ग्रंथ प्रत : शिक्षण प्रसारक मंडळी, पुणे

पुणे नगर वाचन मंदिर

अंकेक्षण (डिजीटायझेशन) प्रकल्प

अंकेक्षण रूपांतर - २०२४

श्रीशारदादूतिका.

(काव्य.)

लेखक व प्रकाशक,
दत्तात्रेय अनंत आपटे.

मुद्रक,
अच्युत चिंतामण भट.
यशवंत प्रेस, पुणे.

सन १९१३

किंमत १ आणा.

चंद्रगुप्त अथवा

अडीच हजार वर्षापूर्वीचें हिंदुस्थान.

ही ऐतिहासिक कादंबरी रा. आपटे यांच्या उत्कृष्ट कादंबरीपैकी एक असून त्यांत, महाभारतांत प्रसिद्ध असलेल्या कणकनितीच्या साह्यानें आर्य चाणाक्य यानें नंदवंशाचा उच्छेद करून चंद्रगुप्तास मगधदेशाधिपती केल्याचा वृत्तांत गोंविलेला आहे. कणकमुनीच्या कुटिल नीतिशी चाणाक्याचें इतकें तादात्म्य झालेलें आहे कीं, तो एक प्रति कणकच होऊन बसला आहे. आर्य चाणाक्याची स्पृहणीय निस्पृहता, विद्वत्ता व तेजस्विता आणि त्यांच्याच जोरावर त्यानें गवळ्याच्या हातीं सापडलेल्या राजकुमारास मगध देशाचें सिंहासन मिळवून देण्यांत संपादिलेलें यश, हीं या देशांतील विद्वान् व सुशिक्षित लोकांच्या आज कित्येक पिढ्या इतकी ठळकपणें डोळ्यासमोर आहेत कीं, चाणाक्याचें तें कृत्य हा एक राजनीतिचा स्वतंत्र धडाच होऊन बसला आहे! युरोपियन राजनीतिविशारदांत प्रसिद्ध इटालियन गृहस्थ मॅकिआव्हेली याचें जें स्थान तेंच इकडील राजनीतिविशारदांत चाणाक्य याचें आहे, एवढें सांगितलें म्हणजे चाणाक्याच्या नीतिनिपुणतेचें उत्कृष्ट वर्णन झालें. परंतु मॅकिआव्हेलीपेक्षां चाणाक्याची योग्यता अन्य तऱ्हेनें फार मोठी आहे. प्रस्तुत कादंबरींतील चाणाक्य, अमात्य राक्षस व चंद्रगुप्ताची माता मुरादेवी या पात्रांची कारस्थानें ग्रंथकारानें इतकीं सुबक व परिणामकारक रंगविलीं आहेत कीं, तीं वाचीत असतांना मन अगदीं तद्रूप बनून जातें. स्त्रियांची कोमलता कांहीं कारणानें एकदां नष्ट झाली म्हणजे त्या किती खुनशी व धाडशी बनतात, तसेंच सरळपणा, सत्यनिष्ठा, स्वामिभक्ति व देशभक्ति हीं एखाद्याच्या अंगीं किती जरी उत्कटत्वानें वास करीत असलीं, तरी वक्रनीतीशी गाठ पडली असतां त्याच्या अंगच्या त्या सरळपणामुळेच तो त्या वक्रनीतीस कसा बळी पडतो यांचें उत्कृष्ट चित्र या कादंबरींत पहावयास सांपडतें. एकंदरीत व्यवहार व राजकारण यांचा यथास्थित परिचय करून देऊन मानवी प्रपंच यशस्वी होण्यास कोण कोणत्या गोष्टींची आवश्यकता असते. हें मनावर उत्कृष्टपणें बिंबविणारी अशी मराठी भाषेत जर कोणती एखादी कादंबरी असेल तर ती रा. आपटे यांची प्रस्तुत कादंबरीच होय. अगदीं सामान्य प्रतीच्या मनुष्यापासून तों तहत मोठ-

मोठ्या महत्वाकांक्षी व राजकारणी पुरुषापर्यंत सर्वांस सारखेंच बोधामृत व ज्ञानामृत पाजणारी अशी ही कादंबरी आहे. आणि जगांत, ज्या समाजास दीर्घकालपर्यंत जिवंत रहावयाचें असेल त्या समाजानें ह्या कादंबरीचें नुसतें वाचनच नव्हे तर नित्य मनन व अभ्यास केला पाहिजे. ह्या कादंबरींत साठवून ठेवलेलें ज्ञान जो आपलेसें करून घेणार नाही, त्याची स्थिति ह्या जगांत नेहमीं अंधारांत चांचपडत हिंडणाराप्रमाणें व्हावयाची हें उघड आहे! पृष्ठसंख्या ३१५, छपाई व बांधणी सुबक, किंमत फक्त १ रुपया. ट. ख. निराळा.

मधली स्थिति.

सुप्रसिद्ध मराठी कादंबरीकार रा० आपटे यांची ही अगदी पहिली कादंबरी आहे. 'आजकालच्या गोष्टी' म्हणून ज्या सामाजिक कादंबऱ्या त्यांनी लिहिल्या आहेत त्यांत मध्यम स्थितींतल्या लोकांचें प्रापंचिक व्यवहार कसे असतात, हें ह्या कादंबरींत दाखविलें आहे. ही कादंबरी इ० स० १८८८ च्या सुमारास लिहिली गेली आहे. अर्थात् तत्कालीन मध्यम स्थितीतील लोकांच्या आचारविचारांचें चित्र यांत रेखाटलेलें आहे. तो काळ अव्वल इंग्रजीत निपजलेल्या पहिल्या पीढीचा होय. त्यावेळीं इंग्रजी शिक्षणाचा प्रसार नुकता कोठें होत असल्यामुळे समाजांत नवीन विधेस विशेष मान होता, त्यामुळे मध्यम वर्गीतील लोकांची स्थिति साधारण ख्यालीखुशालीची व कांहींशी रंगेल होती. जुनीं व्यसनं व नवीं व्यसनं यांचा संगम त्यांचे ठिकार्णां होत होता. नवीन शिक्षणाबरोबर येणारे नवीन दोषही त्यांच्यांत येऊ लागले होते. अल्प विद्येनें बराच मान व पैसा त्यावेळीं मिळवितां येत असे. अर्थात अशा लोकांचा आयुष्यक्रम कांहींसा निष्काळजीपणाचा, चढोरपणाचा व रंगेलपणाचा असावयाचा आणि तो तसा त्याकाळीं होताही ह्या आयुष्यक्रमांतील कित्येक मासलेदार प्रसंग ह्या कादंबरींत गोंविलेले आहेत. घरगुती आयुष्यक्रम चित्रिण्यांत रा. आपटे यांची अगदी पहिल्यापासून कसा हातखंडा आहे हें या कादंबरीवरून वाचकांच्या लक्षांत येईल. २५ वर्षापूर्वीच्या मध्यम स्थितीतील लोकांचे चारित्र्य कसें असे, हें ज्याला मौजेनें अथवा धेतिहासिक जिज्ञासेनें पहावयाचें असेल त्यास प्रस्तुत कादंबरीसारखें दुसरें साधन क्वचितच सापडेल. रा. आपटे यांच्या अंगीं श्रेष्ठप्रतीचा स्वतंत्र कादंबरीकार होण्यास लागणाऱ्या गुणांचें असलेलें बीज ह्या कादंबरींत अगदीं ठळकपणें नजरेस येतें. पृष्ठसंख्या ५००, बांधणी व छपाई सुबक, किंमत २ रुपये. ट. ख. निराळा.

प्रस्तावना.

माझे सत्काव्यमकरंदलोलुप व स्वतः सुंदर काव्यरचना करणारे मित्र रा. रा. दत्तात्रय अनंत आपटे ऊर्फ 'अनंततनय' यांनी केलेल्या या काव्यास जोडण्याकरिता लहानशी प्रस्तावना लिहिण्याविषयी मला विनंती केल्यावरून, त्यांच्या विनंतीस मान देऊन प्रस्तुत काव्यासंबंधाने प्रस्तावनेदाखल दोन शब्द लिहीत आहे. वास्तविक पाहतां माझे मित्र 'अनंततनय' यांनी मजपेक्षां अधिक अधिकाराच्या दुसऱ्या एकाद्या गृहस्थाकडून ही प्रस्तावना लिहविली असती तर बरे झाले असते. कारण प्रस्तुत काव्यांत श्रीशारदेस अनुलक्षून जो संवाद झालेला आहे त्यामध्ये ज्या आधुनिक कवींचा प्रेमपूर्वक उल्लेख त्यांनी केलेला आहे, त्यांत त्यांनी माझ्या **संमोहलहरी** काव्याबद्दल

“ गोविंदाची विमोहलहरी शांति भ्रांताला जी
देत्ये; संशयमणिमालेसम आवड तिजवरि माझी ॥ ”

असे उद्गार काढून माझे तोंड 'मोठ्या खुबीने' बंद केले आहे, यामुळे हे प्रस्तावना लिहिण्याचे काम दुसऱ्या एकाद्या मित्रावर त्यांनी सोंपविले असते तर अधिक चांगले झाले असते, हे खरे. तथापि माझ्या मित्रांची उत्कट इच्छा मीच प्रस्तावना लिहावी अशाबद्दलची पाहून त्यांच्या आप्रहास्तव ही प्रस्तावना लिहिण्याची कामगिरी मी कबूल केली.

'अनंततनय' यांची काव्ये लोकांपुढे आजपर्यंत बरीच आलेली आहेत. ती स्वतंत्ररूपाने व 'केसरी, करमणूक व मुमुक्षु,' इत्यादि वर्तमानपत्रद्वारा व 'लोकमित्र, काव्यरत्नावली व केरळकोकिळ' इत्यादि मासिकांच्याद्वारा आलेली आहेत.

प्रस्तुतच्या काव्यात कवींनी सररहा **साकी** वृत्त घातले असून १५४ साक्या केल्या आहेत. काव्याचा विषय असा आहे की, त्यांत कवींनी श्रीशारदेस आपले हृदय कळविले आहे. आरंभीच्या साक्यांत प्राचीन महाराष्ट्र-

कवींचे स्तवन केले आहे. प्रथम आद्यकवि परमामृतकर्ते मुकुंदराज यांचा उल्लेख करून पुढे श्रीज्ञानेश्वर, मुक्तेश्वर, नामदेव, एकनाथ, तुकाराम, रामदास, कबीर, रंगनाथ, गिरिधरनागरभक्त मिराबाई, वामनपंडित, मोरोपंत, रघुनाथपंडित, अनंतफंदी, मध्वमुनीश्वर व महिपति इत्यादिकांच्या चरित्रांचे व काव्यांचे स्वरूप एकेका सार्कांत चटकदार व बहारीने वर्णिले आहे. पुढे आधुनिक कवि विठ्ठल, रे. टिळक, गोविंदाग्रज, केशवसुत, बालकवि, दत्त, राधारमण, गोविंद, माधव व माधवानुज, चिंतामणि वैद्य, आनंदीरमण, श्रीकृष्ण, सरस्वतीकंठा-भरण, खत्री (सातघर) इत्यादिकांचा सप्रेम उल्लेख आहे. त्याचप्रमाणे रा. रा. सदाशिवराव भावे, जोशी, चालुक्य व कमलाकांत वगैरे रसिक मित्रांचाही मोठ्या आदराने उल्लेख केला आहे.

असो. येणेप्रमाणे या लहानशा खंडकाव्याचे स्वरूप आहे. माझ्या मित्रांनी शारदेस उद्देशून जीं हीं पद्ये केलीं आहेत, तीं मला तर फार आवडलीं व त्याचप्रमाणे पुष्कळ रसिकांस तीं खास आवडतील, असें मला वाटते. माझ्या मित्रांस अद्यापि ' कविमौक्तिक, ' ' कविकुंजर, ' ' कविशार्दूल, ' ' कविव्याघ्र ' असा एकादा ' प्राचण्ड्यं वहति नखायुधस्य मार्गः ! ' या संस्कृत ओळीचे स्मरण देणारा किताब एकाद्या लक्ष्मीधराने, विद्याधराने, किंवा छत्रधराने पारितोषिकादाखल दिला नाही, किंवा ' मी एक प्रचंड कवि होणार आहे, व लवकरच गरुडाप्रमाणे अस्मानांत भराऱ्या मारून सर्व विश्व स आश्चर्याने चकित करून सोडणार आहे, ' अशा आशयाने आत्मश्लाघेचा प्रकार करून व निर्यमककाव्यरचनेचे वकीलपत्र घेऊन अकांडतांबव करण्याची हांव आमच्या कविमित्रांनी धरिली नाही. मागे एका प्रसंगीं यद्यपि ' अनंततनय ' यांनी प्राचीन कवींच्या किंवा कवितांच्या तरफदारीचे भरांत बिचाऱ्या आधुनिक कवींची व त्यांच्या काव्यांची मानखंडना ज्यांत केली आहे असा एक लेख लिहिला होता. तो आमचे मित्र बालकवि रा. ठोंबरे यांनी ' आधुनिक कवितेचे स्वरूप व योग्यता ' प्रतिपादणारा लेख लिहिला होता त्यास उत्तर म्हणून लिहिला असून गेल्या वर्षाच्या आरंभी ' केसरी ' पत्रांत प्रसिद्ध झाला होता. जो स्वतः आधुनिक कविवर्गापैकी

एक व बऱ्याच उच्च दर्जाचा कवि त्याचे हातूनच तो लेख खरोखर लिहिला गेला की काय, याचा मला तो लेख वाचतांना थोडासा संशय आला व मी थोडा बुचकळ्यांतच पडलों; परंतु एकादा पक्ष स्वीकारून त्याचें समर्थन करण्याची हातोटी व सदर लेखांत दिसून येणारें आमच्या मित्राचें लेखनचातुर्य पाहून मला बहुत कौतुक वाटलें. ही गोष्ट येथें सांगण्याचा मुख्य हेतु एवढाच की 'अनंततनय' यांची पद्यरचना जशी सुंदर असते त्याचप्रमाणें गद्यरचनाही ते सुरेख करितात. आमचे तरुण मित्र रा. ठोंबरे ऊर्फ बालकवि व प्रस्तुत कवि यांचेदरम्यान झालेला हा मनोरंजक पत्रव्यवहार केसरीपत्रांत (ता. २३।१।१२, २७-२-१२, १९-३-१२ व २६।३।१२) आला आहे तो वाचकांनीं अवश्य वाचून पाहण्यासारखा आहे.

प्रस्तुत निर्यमक कवितेच्या संबंधानें बाद बराच माजून राहिला आहे. त्यासंबंधानें अनंततनय यांनीं रा. रा. बालकवि ठोंबरे यांस 'दुसरी बाजू' म्हणून जें उत्तर दिलें आहे, तें येथें देण्यासारखें आहे. रा. रा. अनंततनय आपल्या पत्रांत म्हणतातः—

“यमक, चाल, प्रास हीं जर बंधनें वाटतात तर छंदःशास्त्र तरी कशाला पाहिजे ? वृत्तें तरी कशाला पाहिजेत ? नुसतें गद्यच लिहिणें काय वाईट ! कवितेला अमुक एक चाल न घेऊं देत, तमुक कां घेईनात, पण अखेरला ती तमुक घेतलेली तरी चालचना ! दिंडीची चाल नको, साकीची चाल लावा; साकीची चाल नको, 'चंद्रकांत राजाची कन्या' ही चाल लावा; 'चंद्रकांत राजाची कन्या' नको, दुसरी वाटेल ती लावा; पण त्या तरी सर्व चालीच होणार ना ? 'तेथें होती भली मोठी थोरली धसाढी विहीर, जीमध्ये गोड पाणी,' किंवा, 'जातां जातां मार्गी गवसे चाकू मजला पीतळेच्या मुठीचा,' अशी मंदाकांता वृत्तांत रचना करावयास कोणी कवूल आहेत काय ? 'चंद्रकांत राजाची कन्या सुगुणरूप खाणी' ही ओळ 'चंद्रकांत नामक राजाची कन्या सुगुण रूप खाणी' अशी म्हटली असतां फार गोड लागेल नाहीं बरें ? 'प्रातःकाळीं थंडगारसा वारा झुळु झुळु येतो' ही साकीची ओळ

‘ प्रातःकाळीं बर्फासारखा थंडगारसा वारा किति तरी झुळू झुळू वाहतो,’ अशी जर आलाप घेत म्हटली तर हर्षातिरेकानें मुरकुंड्या वळेपर्यंत ती गोड लागून ब्रह्मदेवानें मला दोनच लहान लहान कान दिले, चांगले सुपाएवढाले मोठ-मोठे व लांब लांब कान सर्व अंगभर दिले असते, तर त्या थेरज्या कुंभाराचे हात झिजले असते काय ? असेंच म्हणावयाची पाळी येईल होय ना ? तात्पर्य काव्यरचना म्हणजे गद्यरचना नव्हे. गद्यांत काव्य असूं शकेल. परंतु काव्यांत गद्याचा संभव शक्य नाही. काव्याला छंदःशास्त्राची जरूरी आहे. छंदःशास्त्राची जरूरी आहे, तर मग बिचाऱ्या यमकप्रासांनींच कोणतें घोडें मारिलें आहे व असे कोणते मोठाले केळीनारळींचे बाग कापले आहेत, कीं आधुनिक कविवर्गानें त्यांच्या नांवें सारखी तिलांजुळी घेऊन बसावें हेंच कळत नाही. ” प्रस्तुत कवींचा हा युक्तिवाद बराच मार्मिक दिसतो.

निर्यमक कवितेसंबंधानें नुकताच **इंदुप्रकाशांत** (ता. ३१-१२-१२ व ३-१-१३) जो लेख प्रसिद्ध झाला आहे त्या लेखाच्या शेवटीं माझे मित्र रा. रा. नरसिंह चिंतामण केळकर यांच्या विविधज्ञानविस्तारांतील (नोवेंबर १९०९) ‘ मराठी कविता व यमक ’ या लेखास उद्देशून त्या ठिकाणीं रा. केळकर यांनीं जें म्हटलें आहे, त्याचाच अनुवाद करून मीही म्हणतो कीं, अगदीं निर्यमक अशीही कविता करावयाची नाही, व दुसरे पक्षीं यमकाचे जाळ्यांत गुरफटून जाऊन काव्याची कृत्रिमपणामुळें नासाडीही करावयाची नाही. तर दोहोंमधून मार्ग काढून यमकादिकांच्या दोषांची बाधा न होऊं देतां त्यांचा फायदा तेवढा करून ध्यावयाचा हाच मार्ग श्रेयस्कर दिसतो व हेंच मत कोणीही विचारी मनुष्यास पसंत पडणारें आहे. कल्पना सरस असावी. ती सालंकार व छंदोबद्ध असून छंदाच्या प्रत्येक चरणाच्या शेवटीं सुंदर यमक साधलेलें असावें. एवंगुणविशिष्ट यमकरूप मुकुटानें महाराष्ट्रकविता-देवी जशी शोभिल, तशी तिच्या डोक्यावरील मुकुट फेंकून दिला, तर ती शोभि-वंत दिसणार नाही, असें मला वाटतें. असो.

‘ अनंततनय ’ यांचा ‘ शुचिप्रतिभासरा ’ ज्यांस पाहणें असेल त्यानें, त्यांनीं श्रीमद्भगवद्गीतेच्या १२ व्या अध्यायाचें पृथ्वीवृत्तांत जें अत्यंत सुंदर भाषांतर

केलें आहे व जें केरळकोकिल मासिकांत (जोड अंक नोव्हेंबर व डिसेंबर १९१२ चा पहा) छापून प्रसिद्ध झालें आहे, तें काव्यप्रिय वाचकांनीं अवश्य वाचावें. प्रस्तुत काव्याची भाषा सरळ व गोड असून 'निरंकुशाःकवयः' असा उद्गार कोठेंच काढावा लागत नाहीं. वृत्त 'साकी' सुंदर आहे. पुष्कळ ठिकाणीं कै. कृष्णशास्त्री चिपळूणकर यांनीं केलेल्या मेघदूताच्या भाषांतराची आठवण होते. आमचे रसिक मित्र पंडित रा. ब. विष्णु मोरेश्वर महाजनी यांनीं म्हळ्याप्रमाणें मनोवृत्तीचें ईश्वराशीं किंवा सृष्टिदेवीशीं तादात्म्य झाल्याशिवाय रसाचा आविर्भाव होत नाहीं. त्याचप्रमाणें 'विषय दिसावयाला कितीही क्षुल्लक दिसला, तरी मनोवृत्तीच्या झळाळीनें त्यासही झळाळी येते. या गोष्टीचें प्रमेय ज्यास पहाणें असेल त्यानें आंग्लकवि **वर्डस्वर्थ** याच्या मनाचें व सृष्टीचें तादात्म्य किती झालें होतें, तें त्या कवीच्या व त्याच्या काव्याच्या संबंधानें अत्यंत रसिक व सहृदय आंग्ल टीकाकार मि. स्ट्रॉपफोर्ड ब्रूक यांचा "Theology in English Poets" या नांवाच्या ग्रंथांत सुंदर दाखविलें आहे. सदर ग्रंथांतून एकच उतारा येथें देतो.

I traced in a previous lecture the growth of the conception of Nature as alive, and said that this conception which had only been in germ in others reached its full growth in Wordsworth's poetry. In what way? The outward universe lay before the poet's eye & ear. He felt it speak to him through his senses to his soul, and feeling this, he asked, what is it? Who is it that speaks? Is it only the matter of the universe which by self is dead? No, he answered. Matter is animated by a soul and it is this soul which thrills to meet me.

" An active principle subsists
In all things, in all natures, in the stars

Of azure heaven, and uneduring clouds,
 In flower, tree, in every pebly stone,
 That paves the brooks, the stationery rocks,
 The moving waters, the invisible air,

* * * *

From link to link

It circulates, the soul of the world. "

Now that, which acts, lives, and the universe
 lives as much by its soul as we do by ours.

To this active principle, Wordsworth gave
 personality; that which all shared in was in fact one.
 It was one life, one will, one character, one person.
 And this personality he called Nature..

(Lecture V Every man's Library Edition. P. 79-77)

(अर्थ—सृष्टीच्या सर्जावत्वाच्या कल्पनेची वाढ कसकशी होत गेली, हें मी
 आपल्या पूर्वीच्या एका व्याख्यानांत सांगून असे म्हटलें होतें की, " इतर
 दुसऱ्या कवींत ही कल्पना केवळ बीजरूपानें असून तिचा परिपाक वर्डस्वर्थ
 कवीच्या कवितेंत झालेला आहे. " तो कसा ? बाह्यविश्व कवीच्या कर्णेंद्रियास
 व नेत्रेंद्रियास गोचर होतें. आपल्या इंद्रियांच्या द्वारा आपल्या आत्म्याशीं तें
 बोलत आहे असें त्यास भासतें. आणि हा अनुभव घेत असतांच आपण
 आपल्यालाच प्रश्न करितों: हें काय आहे ? माझ्याशीं हें जें कोणी बोलत आहे
 हें कोण ? बाह्यसृष्टीचा जो जडांश तो तर निर्जीव. तो काय बोलणार ? या
 प्रश्नाला तो स्वतःच असें उत्तर देतो: छे: असें नव्हे. हा जडांश चैतन्ययुक्त
 असून त्यांतोळ चैतन्यच मला भेटण्याकरितां स्फुरण पावतें आहे.

"पदार्थमात्रांत, सर्व प्रकृतींत, नीलनभाच्या तारामंडळांत, वितळून
 जाणाऱ्या मेघांत, वृक्षांत, पुष्पांत, अगदीं लहान ओहोळाच्या तळाशीं अस्-
 णाऱ्या प्रत्येक खड्यांत, निश्चल खडकांत, चंचल जलांत, अदृश्य हवेंत एका

चित्तत्व भरून राहिलेले आहे. हा सर्व विश्वात्मा सांखळीच्या दुव्याप्रमाणे त्यांतील प्रत्येक अणूस दुसऱ्यांशी जोडणारा आहे.”

ज्याच्यांत क्रियाशक्ति आहे ते सजीव आहे; आणि आपल्या जीवाच्या योगाने जसे आपण जगतां त्याचप्रमाणे हें विश्वही आपल्या आत्म्याच्या योगाने जीवमान आहे. हें जें काहीं सचेतनत्व त्यालाच **वर्डस्वर्थ** कवीने व्यक्तित्व दिले. वस्तुतः सर्वांत भासमान होणारे ते एकच तत्व असले पाहिजे, हें तत्व म्हणजेच एक जीवन, एकच इच्छा, एकच स्फूर्ति व व्यक्ति अशी त्याची कल्पना होती. आणि ही जी काय समाष्टिरूप व्यक्ति तीच **वर्डस्वर्थ** कवीची **सृष्टि-देवता** होय.)

असो रा० रा० अच्युत बळवंत साठे एम्. ए. बी. एल्. यांनी दयाळनाथांची कविता या विषयावर जो सुंदर निबंध अकोल्यास भरलेल्या साहित्य-संमेलनापुढे वाचिला व जो **विविधज्ञानविस्ताराचे** नोव्हेंबर १९१२ चे अंकांत प्रसिद्ध झालेला आहे, त्यांतील एकच लहान उतारा येथे देतो. रा० रा० साठे म्हणतात:-

‘कवि हे शब्दसृष्टीचे ईश्वर होत असं श्रीसमर्थ म्हणतात. ज्याप्रमाणे सृष्टीची प्रतिसंवत्सराला उलटापालट होत असते, त्याचप्रमाणे रसब्रह्माची प्रकृतीशी मिळणी झाली असतां पुनः पुनः नवता धारण करणारे रमणीय रूप काव्याला प्राप्त होतें.’

‘जो कारागीर ज्या कालाचा असेल तशी त्याची कृति उतरेल,’ असं म्हणून निबंधकारांनी देवनाथ, मिराबाई, आनंदतनय व दयाळनाथ या चौघांही देवभक्तांचे अभेदित्व चार प्रकारांनी वर्णिलेले आहे. त्या चार कवींची

१ प्रस्तुत ठिकाणी हिंदुस्थानी कवि सुंदरदास यांच्याः—

“जडकी सक्ति कहा की स्वामी देखहुं सृष्टि निहारी ॥

हलन चलन चुंबक तैं दिसे सूइ न चलत विचारी ॥

या कडव्याचे स्मरण होतें.

बघें त्यांनीं दिला आहेत तीं विस्तारभयास्तव येथें देतां येत नाहीत याबद्दल वाईट वाटतें. एकच मूर्ति चार कुशल कारागिरीचे हातून घडतांना सौंदर्य-भिन्नता कशी उत्पन्न होते हें यावरून दिसतें. काव्याचे भोक्त्यांनीं हा निबंध अवश्य वाचावा अशी शिफारस केल्यावांचून माझ्यानें राहवत नाही. अग्रीं.

प्रस्तुत काव्य वाचीत असतां “ प्रतिभेच्या अंतरालसृष्टीत विहार करून इहलोकींचीं दुःखें विसरणें ” या गोष्टीचा अनुभव माझ्या मित्रांस आल्याचा भास होतो व हीच खूण श्रीशारदादेवीशीं कवीच्या मनाचें तादत्म्य झालें आहे, असें दाखविण्यास पुरेशी आहे.

प्रस्तुत काव्यांत खालील प्रसंग सुंदर असून वाचनीय आहेत.

साक्या २८ ते ३२ (सहज व सरळ विनोद.)

साक्या ३३ ते ३५ (कवीचे ठिकाणीं निसर्गनिरीक्षण किती अवश्य आहे यासंबंधानें श्रीशारदेची तक्रार.)

साक्या ४९ ते ५४ (आधुनिक कविप्रशंसा.)

साक्या ७२ ते ८६ (शारदावर्णन.)

सरतेशेवटीं माझे दुसरे एक परमरसिक व प्रतिभासंपन्न आधुनिक महाराष्ट्रकवींच्या नूतन संप्रदायापैकीं तरुण कविमित्र रा. रा. गोविंदाप्रज (रा. ग. गडकरी) यांच्या हल्लींच्या शब्दांचा अनुवाद करून प्रस्तुत काव्यांतील गुणविशेषाचें थोडक्यांत वर्णन करितों व ही प्रस्तावना पुरी करितों. ‘ श्रीशारदादूतिका ’ हें काव्य खरोखरीच सुंदर आहे. कल्पना नवी आहे. रचना चांगली आहे. प्रासयमकांचा ‘ खटाटोप ’ सुद्धां अनायासें साधला आहे. ठराविक उपमांचा व कविसंप्रदायांचा उपद्रव मुळींच नाही. काव्यमकरंद-लोलुपवाचकभ्रमरांचें लक्ष प्रस्तुत काव्यपुष्पाचा सुगंध व मधु यांचेकडे अवश्य आकर्षिलें जाईल, अशी मी अशा करितों.

पुणें. }
१२-१-१९१३. }

कविवृंदाचा नम्र सेवक.
गोविंद वासुदेव कानीटकर.

श्रीशारदादूतिका.

साक्या.

हृदयनिवासिनि! अये शारदे! झोंप काय ही आतां ॥
आली तुजला, दृष्टी उघडीं, ठेवीं चरणीं माथा ॥ १ ॥
रसिकरंजने! कुमतिभंजने! सुधास्यंदने! देवी ॥
अंबुजवदने! वामलोचने! वीणा निजकरिं सेवीं ॥ २ ॥
श्वेतवासिते! अमरनुते हे! कैवि तरी ही झोंप ॥
लोप दयेचा झाला समजूं कीं हा मिथ्या कोप ॥ ३ ॥
किती आळवूं किती स्तवूं गे! साद न ये का कार्णी ॥
सांग घेतलें कीं बधिराचें समजूं सांग निदानीं ॥ ४ ॥
आद्यकवीशें मुकुंदरायें परमामृत जें केलें ॥
तृप्त न होई काय पितां तें तव हें चित्त भुकेलें ॥ ५ ॥
ज्ञानेशाच्या मुक्तेशाच्या ओंव्या सुंदर बाई! ॥
ऐकत ऐकत गमे लागली निद्रा काय तुला ही ॥ ६ ॥
बालकवि श्रीनामा वसला रडत बाभळीखालीं ॥
त्याची बुझवण करावया का गुंतसि तूं या कार्णी ॥ ७ ॥

१ अमृताची वृष्टि करणारे देवी. २ श्रीनामदेव. (लहानपणीं त्यांच्या आईनें त्यांना एकदां बाभळीची अंतरसाल आणावयास सांगितलें होतें. बाभळीची साल काढीत असतां खोडावाटे गळलेलें लाल पाणी पाहून त्यांना फार वाईट वाटलें व तीच कुऱ्हाड त्यांनीं आपल्या पायावर मारून घेतली. पुढें मग श्रांविद्वलानें त्यांच्या आर्त धाव्याला धावून त्यांना बरें केलें. या कथाभागाला उद्देशून वरील ओळ आहे.) ३ समजूत.

कीं नाथानीं जीवशिवांचें सुंदर केलें लग्न ॥
 बघतां बघतां तूंहि गमे तें होसी ब्रह्मनिमग्न ॥ ८ ॥
 कीं तुक्याच्या अभंगलोभें फिरसी त्याचेमागें ॥
 हाटोहाटीं गूळखोबरें विकण्याला अनुरागें ॥ ९ ॥
 कीं दासांचां दासबोध तूं जासी ऐकायाला ॥
 कीं कविराचे दोहे ऐकत वसनें नव विणण्याला ॥ १० ॥
 श्रीरंगाच्या वासिष्ठानें केलें तुजला दंग ॥
 निजरंगीं कीं सांग शारदे ! काय समजुं मी सांग ॥ ११ ॥
 श्रीरामाच्या श्रीकृष्णाच्या लीला श्रीधर गाई ॥
 तच्छ्रवणीं का तुझी एवढी वृत्ति रंगुनी जाई ॥ १२ ॥
 कैसी झुलवी मिरा गाउनी मोदें राधासंगें ॥
 गिरिधरनागर; तिथे रमसि का सज्जनचित्तविहंगे ॥ १३ ॥
 वामन घाली यमकनूपुरें त्यांच्या रुणझुणनादीं ॥
 ऐकुं नयेई काय तुला ही हाकचि माझी साधी ॥ १४ ॥
 तुला नेसवी मयूर कविवर जरीभर्जरी शेला ॥
 तोऱ्याखालीं त्या न ऐकसी किंवा या हाकेला ॥ १५ ॥
 कीं मयुराचा केका-रव तव बसवी कर्णी टाळी ॥
 कीं अण्णांची रसवंती तुज गुंतवि मायाजाळीं ॥ १६ ॥
 कवि रघुनाथप्रथित चतुर त्या दमयंतीच्या हंसें ॥
 नेलें मोहुनि तुला कुठे कीं, कविवरमानसहंसे ! ॥ १७ ॥
 कीं फंदीचा तुला लागला फटकन् फटका कोठें ॥
 कीं तात्या तुज करी उभी गे क्षणभर नाचायातें ॥ १८ ॥
 मध्वमुनीचा अक्रूर रडवी मुग्ध गोपिकाबालां ॥
 वृंदावनिं का म्हणुनि जासि तूं त्यांना शांतविण्याला ॥ १९ ॥
 भार्यात्रासें अमृत उभारी कुटिका सोडुनि गेह ॥
 गंगातीरीं पहावया त्या जाशी धरुनी स्नेह ॥ २० ॥

संतचरित्रें परमपवित्रें वीण्यावरतीं गाया ॥
 महिपतिसदनीं जासी किंवा जनिचें दळण दळाया ॥ २१ ॥
 तोंचि उठे पैडसाद माझिया चिदवकारिं या एक ॥
 जेंवि उमटला तेंवि सांगतों नलगे तर्क अनेक ॥ २२ ॥
 “कां रे ! इतुका ताररवानें करिसी माझा धावा ॥
 उठल्याबसल्या मला बाहसी घेउं न देसि विसांवा ॥ २३ ॥
 “अल्पकृतिप्रिय शाब्दिक केवळ सांप्रतकविजन सारा ॥
 भाव न पोटीं उठाउठी परि पिटितो दंभ नगारा ॥ २४ ॥
 “अगाधकवितोदधी कुठे ते शांतिब्रह्म गभीर ॥
 ज्ञानेशादिक; कुठे तुम्ही रे ! गाधजलारव फार ॥ २५ ॥
 “मयूरवामनकविशार्दूलां वदतां निंघा घाणी ॥
 योग्यचि; कारण मृतसिंहाला बालक धोंडे हाणी ॥ २६ ॥
 “माझ्या जनिनें दळतां दळतां जीं हो गार्णीं केलीं ॥
 सरि न तयांची जरि साहित्यां करितां अद्भुत केलीं ॥ २७ ॥
 “जो तो उठतो मला ओढतो घरची बटिक जणूं मी ॥
 लाविति मजला रडावयाला, कुठुनि जलाविण ऊर्मीं ॥ २८ ॥
 “सोम्या गेला रड मज म्हणती होई दुःखीं चूर ॥
 गोम्या आला हास गद्गदां येवो प्रेमा पूर ॥ २९ ॥
 “कर्म्या चढला उच्चपदावरि गाई गार्णीं गोड ॥
 धर्म्या आला ढेंकुण बधुनी पुरवीं त्याचे कोड ॥ ३० ॥
 “कोंड्याधोंडीप्रणयरसाचा रम्य वाहवीं पाट ॥
 केंवि इथे ये कृष्णरुक्मिणीशृंगाराचा थाट ॥ ३१ ॥
 “मांजर बघतां गा मज म्हणती घेई उलुकीं ताण ॥
 जल्पुनि करितो सदा सर्वदां माझी ओढाताण ॥ ३२ ॥

“कैवि रडावें कैवि हसावें जरी न चित्तीं कांहीं ॥
 मोलें रडतां माया नाही अश्रुलेशही नाही ॥ ३३ ॥
 “जाळावांचुनि कढ न कधीं ये रडणें मायेवीण ॥
 परंडाचें गुन्हाळ म्हणजे, केवळ सारा शीण ॥ ३४ ॥
 “ईशभक्तिचा सत्प्रेमाचा लेश न काव्यामार्जी ॥
 कैसें यावें मीं, वद कैसें वृत्ति रमावी माझी ॥ ३५ ॥
 “बाल्यापासुनि जुन्या कवींनीं ईशभक्तिचा छंद ॥
 मला लाविला, कसे रुचावे आतांचे हे फंद ॥ ३६ ॥
 “सांप्रतकविजन शीघ्रकोपि हा कुत्सितबुद्धि तसाच ॥
 अरसिक निंदक सुगुणद्रोहक महामत्सरी साच ॥ ३७ ॥
 “मयूरवामनदत्तभूषणें जीं मीं लेत्यें देहीं ॥
 बघतां उठतो शूल तच्छिरीं, होते तनुची लाही ॥ ३८ ॥
 “कोणी म्हणती “किती भूषणें जीव न दडपे काय ॥
 कवितादेवी अर्धी मेली केली दुष्टें हाय” ॥ ३९ ॥
 “बालिशता ही किती खरोखर काय भूषणें होती ॥
 नैसर्गिक मधुरूपा मारक बुद्धि न का ही कोती ॥ ४० ॥
 “जात्या रुचिकर दूध लागतें मीं न म्हणें कीं, नाही ॥
 दुग्धशर्करा मधुरतरा परि कडू न लागे पाहीं ॥ ४१ ॥
 “आर्यस्त्रीजन बहु भूषाप्रिय ठावें जगताला हें ॥
 मीच तया अपवाद असावें कां हें तन्मन लाहे ॥ ४२ ॥
 “सुवर्णवेष्टित पाषाणहि तो लेवूं ललना आम्ही ॥
 काय न तरि मग रम्य भूषणें मणिमय नामी नामी ॥ ४३ ॥
 “भूषणभूषित तनू मदीया विद्रुपाही त्यांना ॥
 भासे तरि कां अलंकारिती प्रेमें निज भार्यांना ॥ ४४ ॥
 “शब्दालंकृतिवरी तयांचा कटाक्ष दिसतो फार ॥
 कैवि रुचे मग पत्नी-चरणीं तोडरनू पुर-भार ॥ ४५ ॥

- “स्वीयतनूवरि जात्या सुंदरकेशालंकृति त्यांना ॥
 मूळरूपिं कां न रुचे ? रुचते करितां छिन्ना भिन्ना ॥ ४६ ॥
 “सुमनांचे वा वसनांचे वा धातूंचेही तैसे ॥
 अलंकार मी एक मानित्यें भू खलसाधू जैसे ॥ ४७ ॥
 “भांगेमध्यें तुलसीतरुवर जेंवि निपजती चार ॥
 सांप्रतकविगणि तेंवि विलसती प्रिय ते मजला फार ॥ ४८ ॥
 “विट्टल किंवा कवि नारायण यासम एकादाच ॥
 कधिं कालीं तरि पूर्वयुगींचें स्मरण मला दे साच ॥ ४९ ॥
 “गोविंदाग्रज केशवसुत ही तात्विककविमणि जोडी ॥
 अर्थगभीरा वाणी त्यांची देई रसिका गोडी ॥ ५० ॥
 “वालकवीचे वोल वोवडे अर्थहीन कीं सार्थ ॥
 निष्कारण ते मला मोहिती, वदत्यें वोल यथार्थ ॥ ५१ ॥
 “प्रेमनिमज्जन मला घडे जें बहुदिनिं त्याचें श्रेय ॥
 दत्तकवीला समुचित देणें प्रेम जयाचें ध्येय ॥ ५२ ॥
 “राधारमणप्रणीत कविता ओजस शुद्ध रसाळ ॥
 वद्यतां राहे उभा मजपुढें ‘वामन’ माझा बाळ ॥ ५३ ॥
 “गोविंदाची विमोहलहरी शांति भ्रांताला जी ॥
 देत्ये संशयमणिमालेसम, आवड तिजवरि माझी ॥ ५४ ॥
 “पुरे जाहली कर्मकथा ही जन्माचें हें माझें ॥
 गाणें झालें, स्मरण पूर्विचें करितें दुःखा ताजें ॥ ५५ ॥
 “शांत तुझ्यासम सहज लाधला श्रोता मज हा आज ॥
 म्हणुनी इतुके मी हें वदत्यें ना तरि नव्हतें काज ॥ ५६ ॥
 “व्यक्तिमतांच्या स्वातंत्र्याचा संप्रति मनु हा चाले ॥
 कोणि कुणाचा देव न भक्तहि कविनय विलया गेले ॥ ५७ ॥
 “काय हेतु वद मनीं धरोनी आठव मम हा केला ॥
 आल्यें धांवत सर्पदि परिसतां प्रेमळ तव हाकेला ॥ ५८ ॥

आश्वासनपर वाग्देवीचे शब्द ऐकतां कांर्णी ॥
 धालों, भ्यालों होतों वहु मी परिसुनि पहिली वाणी ॥५९॥
 वदलों तेव्हां “ अये शारदे ! भक्तकामदे ! माते ! ॥
 मत्कविमित्रें श्रीकृष्णानें लिहिलें पत्रां मातें ॥ ६० ॥
 “ काव्यकरंडक दीपावलिच्या भरून पक्कान्नांहीं ॥
 मला पाठवां ” कसें करूं परि धैर्य न होई पाहीं ॥ ६१ ॥
 काव्यदेवते ! आज म्हणोनी केला तव मी धावा ॥
 काकुळतीला येउनि कीं मम हेतू पूर्ण करावा ॥ ६२ ॥
 करुनि दया तूं स्वयें जाउनी मुंबानगरीमार्जी ॥
 श्रीकृष्णातें मत्कृति अपीं झडकरिं जां ती ताजी ॥ ६३ ॥
 सर्वसाक्षिणी सर्वज्ञा तूं तद्गृह तुजला ठावें ॥
 तरिहि सांगतां चार खुणा मी कसें जावें यावें ॥ ६४ ॥
 अस्तदिशेंनं योजनभर तूं जातां चालुनि माते ! ॥
 देव मोरयापुण्याश्रमपद दिसेल मार्गी तूतें ॥ ६५ ॥
 निकटवर्तिनी श्रीतुक्याची देह पुण्यपुरी ती ॥
 जातां जातां पाहीं; क्षेत्रें वंदावीं ही रीती ॥ ६६ ॥
 शाहुनृपाच्या सेनापतिची ‘ तल नगरी ’ ही पाहीं ॥
 मार्गिच विलसे, नसे तिथे परि नयनमनोहर कांहीं ॥६७॥
 केलें आंगला पराभूत गे ! मराठियांनीं जेथें ॥
 वटनगरीची पवित्ररणभू मोद मनाला देत्ये ॥ ६८ ॥
 सव्यकराला पुढें कारलें येथील सुंदर लेणीं ॥
 दिसतिल तुजला काय वर्णुं ती चातुर्याची खाणी ॥ ६९ ॥
 मनुजकृतीची सीमा केवल सार्धक तें दृष्टीचें ॥
 आश्चर्याचें निधान भासे सारचि कौशल्याचें ॥ ७० ॥

किंचित पुढती लोणावळ तें विशाल विलसे जेथें ॥
 वाष्पपरथांचें कलाभुवन मन, चकितचि बघतां होतें ॥ ७१ ॥
 वासंतिकसुखनिवासनगरी सांप्रत वदती यातें ॥
 लक्ष्मीधरनरनारी येथें वसति निदार्घ्यां माते ॥ ७२ ॥
 सह्याद्रीच्या वनदेवीच्या अंतःपुरचें किंवा ॥
 द्वारचि अंबे ! मजसि गमे हें सुखकर दर्शन जीवा ॥ ७३ ॥
 खंडालयाचा घाट मनोरम सुषमा ही सृष्टीची ॥
 वनदेवीचें अंतःपुर हें सीमा सुविलासांची ॥ ७४ ॥
 काशावसना पंकजवदना हंसनिनादा गे जी ॥
 शरद्रूपिणी सुंदर युवती येथें विहरे आजी ॥ ७५ ॥
 परिणतशालीतनू मोहिनी पीतकेतकीकांती ॥
 सुवर्णवेली गौरांगी ती बघतां पडते भ्रांती ॥ ७६ ॥
 चंद्रें रजनी, काशसुमें भू, सरित्तोय तें हंसें ॥
 सप्तच्छदतह सुमें, कैरवें सर, मतिमलविध्वंस ! ॥ ७७ ॥
 शंख रजत वा दुग्धोपम हीं धवल तेंवि ही भूमी ॥
 मधुरमालतीसुमनाच्छादित दिसे मनोहर नामी ॥ ७८ ॥
 शब्दित शफरी कांची तटकटिं मरालमाला कंठी ॥
 ऐशी सारिता नवयुवतीपरि पतिगृहमार्गा कंठी ॥ ७९ ॥
 तोयशून्य हे तूलोपमघन देवि ! हालतां वातें ॥
 नभोभूपशिरिं जणूं चामरें गमेल ढळती तूंतें ॥ ८० ॥
 ज्योत्स्नावस्त्रा हिमकरवक्रा ताराभूषा वामा ॥
 घनमुक्ता ती नवयुवती जणुं भासे रजनी रामा ॥ ८१ ॥
 पथिकवियोगें तद्युवतीचें जैवि मावळे हास्य ॥
 चंद्रास्तें बघ मिटे तेंवि गे ! अभिनव मृदुकुमुदास्य ॥ ८२ ॥
 नीलनभातें निरखुनि नूतननीलेंदीवर-कांती ॥
 हंसनिनादा परिसुनि रमणी-कटिकांचीची भ्रांती ॥ ८३ ॥

बंधुकमृदुदल बघतां स्मरुनी निजकांताधर पांथ ॥
 दिसतिल मार्गी वण वण फिरतां तुजला विव्हलचित्त ॥८४॥
 शरद्यशोभा अपूर्व शोभा निरखित निरखित जातां ॥
 कल्याणातें जाशिल माते ! लवही श्रम नच होतां ॥ ८५ ॥
 परिहाराया मार्गश्रम तूं द्वयदिन राहीं येथें ॥
 श्रीमन्माधव-अनुजकविगृहीं सेवीं सुखशांतीतें ॥ ८६ ॥
 मेघनादवध काव्य मनोहर नूतन लिहिलें त्यानें ॥
 सरल सुलभ तें किति ओजस्वी कोण न त्याला वाने ॥८७॥
 तेंवि 'सति श्रीठाकूराणी' नामक सुंदर काव्य ॥
 रसिक माधवें प्रेम लिहिलें अपूर्ण तरि तें श्राव्य ॥ ८८ ॥
 काव्ययुगुल हें बघसी जों तूं 'अद्भुत किमियागार' ॥
 येउनि पुढती रिझविल तुजला सुरस असे तो फार ॥८९॥
 नयनमनोहर परम सुवासिक सुमनें जाईचीं तीं ॥
 समपील तो तुला गौरवें प्रमुदित होउनि चित्तीं ॥९० ॥
 उभय बंधुंना परि त्या संप्रति तनुस्वास्थ्य ना कांहीं ॥
 पूर्वीसम तव सेवा न घडे म्हणुनी खिन्न सदाही ॥ ९१ ॥
 कृपादृष्टिनें पहा त्यांकडे देई आरोग्यातें ॥
 करून घेई स्वकीय सेवा हीच याचना माते ! ॥ ९२ ॥
 कोण क्षम गे ! सेवाया तुज तुझ्या अनुज्ञेवीण ॥
 तेज शशीला रवि न जरी दे कसा प्रकाशे दीन ॥ ९३ ॥
 अस्तु इथे जों राहशील तूं तुझ्या दर्शनासाठीं ॥
 प्रेमल सहृदय कवीजनांची होइल भारी दाटी ॥ ९४ ॥

१ ही एक श्रीयुत माधवानुज यांचे वडील बंधु श्री० माधवराव मोडक यांची कविता आहे. ती मनोरंजनांत छापून निघाली आहे. २ माधवा-
 च्यांची जाईचीं फुलें ही कविता.

चिंतामणि कवि येइल घेउनि 'संन्याशाचीं गीतें' ॥
 आनंदीपति 'कल्पद्रुमसुम' तुजला अर्पायातें ॥ ९५ ॥
 तृप्त करोनी या सुकवींना चार योजनें अंबे ! ॥
 जातां तुजला दिसैल मुंबानगरी सौख्यकदंबे ! ॥ ९६ ॥
 आश्चर्यानें स्तिमित होउनी बघतां येथिल थाट ॥
 'कोठें आल्यें' गमेल तुजला "चुकल्यें मीं का वाट" ॥ ९७ ॥
 विपरितवस्त्राभरणीं मंडित पाहुनि येथिल लोक ॥
 भांबावुनि तूं जाउनि चिर्तीं करशिल तर्क अनेक ॥ ९८ ॥
 "आंग्ल वटूं तरि श्यामल तनु हा शिखा न शीर्षी कांहीं ॥
 यवन वदावें तरि दाढीचा ठावठिकाणा नाहीं ॥ ९९ ॥
 "आंग्लपद्धती शिरोभूषणें अंगीं पारसि कोट ॥
 धोतर खालीं यवनोपानह पर्दीं काय हा थाट ॥ १०० ॥
 "किंवा पगडी शिरीं विराजे तुमान सुंदर खालीं ॥
 उपवस्त्राचा फांस गळयाला गंध केशरी भालीं ॥ १०१ ॥
 'किंवा कोठें भस्म कपालीं घरी मोगली टोपी ॥
 अंगीं बंडी शीतनिवारक मूर्तिमंत बहुरूपी ॥ २ ॥
 "गंध दुबोटी अडवें भालीं नाभ्यवलंबी दाढी ॥
 आंग्लत-हेचे केश; शिखा नच शब्द मराठी काढी ॥ ३ ॥
 "भाषेवरुनी याति गणूं तरि शुद्ध वाक्य ना एक ॥
 एका वाक्यां आंग्लमराठी मिश्रित शब्द अनेक ॥ ४ ॥
 "अभिधानीं जरि याति ओळखूं शक्य नसें तरि तेंही ॥
 कर्णी येती विचित्र नांवें कदा परिसिलीं नाहीं ॥ ५ ॥

१ कल्याणचे प्रसिद्ध कवि कै० बा. दि. दैय यांचे हे चिरंजीव. हेही चांगली
 कविता करितात. २ हर्षे उपनांवाचे एक सॉर्टर; हे कवि 'आनंदीरमण' या
 नांवाने प्रसिद्ध आहेत.

- “ जॉन गजानन, फ्रँथाक महम्मद, शमसू पेस्तन बेल ॥
 डोसाभाई काशिनाथ की काब्रा नाटिंगेल ॥ ६ ॥
- “ धर्मानें तरि कशी ओळखूं सर्व त-हेचे येथें ॥
 गोळा झाले बहुत लोक हें गमते नवल मनाते ॥ ७ ॥
- “ बुद्धा स्तविती कृष्णा भजती येशू प्रेमें गाती ॥
 झोरास्टरही कोणि वानिती महमद नमिती मारथी ॥ ८ ॥
- “ विट्टल निंदिति परि तुकयाचे गाती गोड अभंग ॥
 डोळे लावुनि ईश ध्याती कांहीं न लागे थांग ॥ ९ ॥
- “ तेंवि योषिता आंगल यावनी पारसीक वा आर्य ॥
 न पटे ओळख सौकर्यानें, अवघड बहु तें कार्य ॥ १० ॥
- “ पारसीक या महिला म्हणुं तरि रवीस दाविति केश ॥
 आंगल म्हणावें पदर शिरीं तरि विचित्र ऐसा वेश ॥ ११ ॥
- “ म्हणूं यावनी तरिही शंका अविंध दिसती कान ॥
 चाक नथेचें तसें न नाकीं सुंदर खासें ध्यान ॥ १२ ॥
- “ आर्ययोषिता स्थिति विपरीता समजूं काय कळेना ॥
 द्विजललना कीं अन्य कुणी या निश्चय मज करवेना ॥ १३ ॥
- “ गृहिणी किंवा वारकामिनी नुकले हेंही गूढ ॥
 जागृतींत मीं सुषुप्तींत कीं, स्वप्नीं अथवा मूढ ॥ १४ ॥
- “ सरळ मनोहर भांग दिसेना मजला एकीचाही ॥
 तिरपे सगळे काय होस ही ! कैशी जनता साही ॥ १५ ॥
- “ कोणी कोणी केश बांधिले कैसे उफराटोनी ॥
 सौभाग्याचें भूषण कुंकुम तेंहि न ल्याल्या कोणी ॥ १६ ॥
- “ कोणी बारिक टिकली इतुकें कुंकुं लाविलें भाळीं ॥
 दिसे दिसेना शिष्टसंमता रीति गणति या कार्ळीं ॥ १७ ॥

“उंची वसनीं विटे चित्त जणुं थिटीं चिटें हीं आतां ॥
 पटलीं जरि तो दंडाखालीं पदर येइना घेतां” ॥ १८ ॥
 नानापरिचे विचार ऐसे येतिल चित्तीं माते ! ॥
 सांप्रत मुंबापुरी पाहतां, स्थल परि नच दे त्यांतें ॥ १९ ॥
 जग उफराटें नाथें कथिलें अम्हां न त्याचा बोल ॥
 साधुवचांना साक्षर पाळूं करूं न त्यांतें फोल ॥ २० ॥
 या नियमानें अवनति याचा उन्नति ऐसा अर्थ ॥
 प्रणयाचाही कोप अर्थ हा स्वहानि म्हणजे स्वार्थ ॥ २१ ॥
 आचार्यांच्या अद्वैताचें रहस्य आतां आम्हां ॥
 कळे चांगलें तसें वागतों त्यजुनी पूर्व हमामा ॥ २२ ॥
 बुद्ध कृष्ण वा राम महम्मद येशू जिन हा भेद ॥
 लव न पालितां; तूर्ण एक गे ! होऊं पूर्ण उमेद ॥ २३ ॥
 थोर नीच वा सुजन कुजन कीं रुंणारुंणहि सारे ॥
 मानव तेथुनि एक असें तच वाहो चित्तीं वारें ॥ २४ ॥
 व्यक्तिमतांच्या स्वातंत्र्याची नौबत गाजे वाजे ॥
 वागावें निजमनोनुरोधें; आम्ही अमुचे राजे ॥ २५ ॥
 अस्तु सर्व हें असे खरें जरि एक राहिली गोष्ट ॥
 सांगायार्ची; तूंच म्हणोनी हळूच कथितां स्पष्ट ॥ २६ ॥
 बाह्यात्कारीं परीं सर्व हें उगीच दावायातें ॥
 पोकळ उन्नति रम्यवृक्ष हा, भिरुड आतुनीं त्यातें ॥ २७ ॥
 म्हणुनि सांगतां न हो स्तिमित तूं मुंबानगरीमार्जी ॥
 अससी देवी ! भारतवर्षीं, नान्यत्स्थानीं आजी ॥ २८ ॥
 सन्मुख थोडें असेंच जाशी सन्निध कृष्णगृहाचे ॥
 खुणा सांगतां कीं तूं जाशिल अचुक मंदिरीं त्याचे ॥ २९ ॥

द्वारीं त्याच्या उभी असे गे ! एक सर्वदां वेडी ॥
 उष्णशीत तिज कांहीं नाहीं; तीच भुतांना छेडी ॥ ३० ॥
 वेडी तिजला कसे म्हणावें, वेडे तीच जगाला ॥
 देवि ! करोनी उरे पुरोनी सर्वभक्षका काला ॥ ३१ ॥
 गतवर्षींच्या फाल्गुनमासीं जना बोधिलें त्यानें ॥
 कैवि करावी आत्मशोधिनी होळी साक्षेपानें ॥ ३२ ॥
 तीव्रप्रज्ञाखनित्रयोगें वैराग्याचा खाडा ॥
 खणुनि पुरावा परंडद्रुम दंभाचा बहु जाडा ॥ ३३ ॥
 दुष्कृतिच्या मग शुभा जमवुनी रचुनी त्याचे भोंतीं ॥
 परनिंदेचीं तृणें पसरुनी होळी झांकावी ती ॥ ३४ ॥
 मनोवृत्तिची विवेकवासित धूपशलाका हातीं ॥
 धरुनि चेतवा निजांतरांच्या ज्ञानदीपकावरतीं ॥ ३५ ॥
 आत्मप्रत्ययरूपज्योती लावुनि होळीलार्गीं ॥
 अनुतापाचा ज्वलन पेटवा विशाल हृद्भूभागीं ॥ ३६ ॥
 चित्तशुद्धिच्या प्रखर प्रबला ज्वाला गगनीं गेल्या ॥
 धूम्रानें त्या धुंद दशदिशा दिसतिल तुजला झाल्या ॥ ३७ ॥
 त्याच्या द्वारीं देवि ! लोंबती सुवर्णपंजर दोन ॥
 त्यांत विलसतें कीरंयुग्म तें किति तरि चतुर सुजाण ॥ ३८ ॥
 काव्यशास्त्रकवि कविची प्रतिभा यांवरि नित्य अगाध ॥
 कोटीक्रमपर सुंदर त्यांमधिं चाले वादविवाद ॥ ३९ ॥
 गगनदीप बहु नयनमनोहर परंप्रकाशी त्यानें ॥
 स्वागतार्थ तव पहा लाविला प्रेमें आनंदानें ॥ ४० ॥

१ श्री. श्रीकृष्ण नाळकंठ चाफेकर यांची ही कविता करमणुकींत प्रसिद्ध झाली आहे. २ श्रीयुत चाफेकर हे चांगले रसिक व सहृदय टीकाकार आहेत. प्राचीन व अर्वाचीन कवितेवर त्यांच्याकडे नेहमीं वादविवाद चाललेला असतो. त्यास उद्देशून वरील ओळ आहे.

द्वारस्थित तुज बघतां त्याची सुगुणसुंदरी कन्या ॥
 आदरपूर्वक परमकौतुकें ओवाळिल ती धन्या ॥ ४१ ॥
 परमोत्साहें त्वदागमोत्सव करुनी जनि ! कवि कृष्ण ॥
 नानायत्नीं सुखविल रिझवुनि तुजला करिल वितृष्ण ॥ ४२ ॥
 भाविक सात्विक रसिक विमोहक कवि तो तुजला आर्ये ॥
 कोमल कवितासुमनीं पूजिल सोडुनि दुसरीं कायें ॥ ४३ ॥
 देई त्यातें ममोपायनें सांगुनि साग्रनिरोप ॥
 बहुत लागले दिन धाडायान करो म्हणुनी कोप ॥ ४४ ॥
 कृष्णकवी किति रसज्ञ मार्मिक ठावें तुजला देवी ॥
 केंवि रुचे मम नवकृति ही त्या शंका मन्मन सेवी ॥ ४५ ॥
 “लव न लवण वा, तिखट फार कीं, लागे पकान्नांत ॥
 रुचिकर नाहीं स्वाद न कांहीं तुल्यांगित्व न त्यांत ॥ ४६ ॥
 “नसे कल्पना नसे ओजही वर्णमधुरता नाहीं ॥
 तशि न सरसता चिद्वेधकता” म्हणेल ऐसें कांहीं ॥ ४७ ॥
 तेंवि सरस्वतिकंठाभरण प्रियकर त्याचा मित्र ॥
 रसवेत्ता बहु चतुर विलक्षण सद्गुणशालि पवित्र ॥ ४८ ॥
 बघतां नीरस कृति मम असली चढवुनि निजनासातें ॥
 चेष्टा माझ्या करील भारी अक्षम वर्णायातें ॥ ४९ ॥
 भावे जोशी फ्रेंचगीष्पती-“खत्री” कमलांकांत ॥
 चालुक्य चतुर चार्वाकचि तो न कळे मतिचा अंत ॥ ५० ॥

१ ही एक मनोरंजक ग्रंथप्रसारक मंडळीनें प्रसिद्ध केलेली श्रीयुत चाफे-
 कर यांची सर्वांगसुंदर कादंबरी आहे. २ माझी भेट. ३ हे एक चांगले कवि
 आहेत. त्यांचें साग्र नांव गणपत बापूजी शिंदे. ४ केसरींतील व केरळकोकीळ-
 मधील प्रसिद्ध लेखक ‘सदाशिव.’ ५ हे एक इंजिनियरींग कॉलेजमध्ये नाणा-
 वलेले विद्यार्थी असून चांगले होतकरू कवि आहेत. ६ श्री. श्रीपाद नारायण
 सातघर बी. ए. एल्. एल्. बी. हे रसिक गृहस्थ मुंबईस शिक्षक आहेत. ते कधीं
 कधीं कविता करतात. त्यांची कविता भक्तिरसप्रधान असते. ७।८ रा. जाधव व
 रा. साळोखे हे उभयतां चांगले रसिक व प्रेमळ गृहस्थ सत्काव्याचे भोक्ते आहेत.

नानापरिचया व्याजोक्तीनीं बोलबोलुनी सारे ॥
 करितिल माझा विडंब, बहु हें अंग अतांचि थरारे ॥ ५१ ॥
 असो कांहींही, पाक एकदां झाला जो तो झाला ॥
 टाको घेवो स्वीयरुचीपरि अथवा करुं दे त्याला ॥ ५२ ॥
 त्याच्या इच्छेस्तव हें केलें दिसलें मज जें गोड ॥
 तया आवडो अथवा काढो यांत कांहीं तो खोड ॥ ५३ ॥
 अंतीं जनि! तुज एक याचना ती करिं गे! परिपूर्ण ॥
 आशीर्वादें तया मिलो तव पटुता न्यारीं तूर्ण ॥ ५४ ॥

